

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Овсяннікова В. В.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-9068-6629
pedpsy@ukr.net*

Ключові слова: критичне мислення, навички критичного мислення, педагогічний процес, учитель початкової школи, студент, викладач.

У статті досліджено особливості формування критичного мислення у майбутнього вчителя початкової школи. З'ясовано, що нині концепція формування критичного мислення особистості є визнаною в усьому світі та впроваджується на всіх рівнях освіти. На основі вивчення низки наукових праць встановлено, що аналітичний складник критичного мислення вчителя початкової школи органічно присутній на всіх етапах роботи з молодшими школярами, він дозволяє відслідковувати позитивні і негативні зміни, а так само виявляти помилки і неточності в процесі вирішення професійних проблем. Зауважено, що для розвитку критичного мислення у студентів необхідна така організація навчальної роботи, яка буде спрямована на стимулювання осмислення матеріалу та формування власних суджень і вироблення самостійних підходів до вирішення різних наукових проблем. Розглянуто методи і прийоми формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи. Зауважено, що методичними засобами і прийомами формування критичного мислення є робота з різними видами текстів, наочні методи і прийоми організації інформації, постановка запитань, навчальна дискусія, методи рефлексії. Основними методами і прийомами формування критичного мислення майбутнього вчителя початкової школи виділено: кластер («гроно»), «мозковий штурм», Інсерт (інтерактивна система позначок для ефективного читання і мислення), метод ментальних карт, «письмову дискусію», проектну методику. Зазначено, що формувати у студентів навички критичного мислення – завдання всіх навчальних дисциплін освітньої програми підготовки майбутнього вчителя початкової школи. Визначено, що достатні можливості для формування критичного мислення вбачаються у включенні у навчальний процес таких форм самостійної роботи, як складання структурно-логічних схем, анотацій, написання та захист рефератів, рецензування рефератів колег, наукових статей, творчі роботи, творчі звіти, проектна діяльність та ін. Встановлено, що є безліч методів і прийомів формування критичного мислення і залежно від специфіки дисципліни, що вивчається, і цілей, які переслідує викладач, можливе використання тих чи інших видів цих прийомів, а також їх комбінування.

FEATURES OF THE FORMATION FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHER'S CRITICAL THINKING

Ovsiannikova V. V.

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pedagogy and Psychology of Educational Activity
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9068-6629
pedpsy@ukr.net*

Key words: *critical thinking, critical thinking skills, pedagogical process, primary school teacher, student, teacher.*

The article investigated the features of the formation future primary school teacher's critical thinking. Currently it was found the concept of forming critical thinking of the individual is recognized worldwide and implemented at all levels of education. Based on the study of a number of scientific papers, it is established that the analytical component of primary school teacher's critical thinking is organically present at all stages of work with younger students, it allows to track positive and negative changes, as well as identify errors and inaccuracies in solving professional problems. It is noted that the development of critical thinking among students requires such an organization of educational work, which will be aimed at stimulating the understanding of the material and the formation of their own judgments and creation independent approaches to solving various scientific problems.

Methods and techniques of formation future primary school teacher's critical thinking are considered. It is noted the methodical ways and methods of forming critical thinking are working with different types of texts, visual methods and techniques of organizing information, asking questions, educational discussion, methods of reflection. The main methods and techniques for forming critical thinking of future primary school teachers are: cluster ("bunch"), "brainstorming", Insert (interactive tag system for effective reading and thinking), mental map method, "written discussion", project techniques . It is noted to form students' skills of critical thinking – the task of all disciplines of the educational program of training future primary school teachers. It is determined that sufficient opportunities for the formation of critical thinking are seen in the inclusion in the educational process of such forms of independent work as compiling structural and logical schemes, annotations, writing and defending essays, reviewing essays by colleagues, scientific articles; creative works, creative reports, project activities, etc.

It is established that there are many methods and techniques for forming critical thinking and depending on the specifics of the discipline being studied and the goals pursued by the teacher, it is possible to use certain types of these techniques, as well as their combination.

Постановка проблеми. В умовах розвитку сучасного суспільства актуальним є формування людини демократичного суспільства з розвиненим критичним мисленням.

Уміння майбутніх поколінь критично мислити визначатиме вектор розвитку країни, а формування такого вміння необхідно розпочати з модернізації системи професійної підготовки фахівців, зокрема майбутніх учителів початкової школи.

Адже учитель початкових класів працює з учнями саме у той період шкільного навчання, який є найбільш сприятливим для педагогічного впливу на особистість дитини. Тому від того, якими особистісними якостями володітиме педагог, чи повідомлятиме учням готові істини, чи, навпаки, сприятиме самостійному мисленню школярів, залежить процес становлення молодого покоління.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблема формування критичного мислення людини загалом і критичного мислення у навчальному процесі зокрема – далеко не нова проблема. Вона ставилася і вирішувалася як зарубіжними, так і українськими вченими (Дж. Андерсон, Дж. Брунер, Т. Воропай, Д. Клустер, В. Козира, К. Костюченко, Л. Куземко, М. Ліпман, С. Міллер, Д. Надлер, Л. Пироженко, О. Пометун, І. Сущенко, Л. Терлецька, С. Терно та ін.). Проте, незважаючи на актуальність та значущість, питання формування критичного мислення саме у майбутніх учителів початкової школи є малодослідженим.

Мета статті – на основі аналізу наукових джерел розглянути методи і прийоми, які сприяють формуванню критичного мислення майбутніх учителів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Нині концепція формування критичного мислення особистості є визнаною в усьому світі та впроваджується на всіх рівнях освіти. В Україні активне впровадження концепції почалося з 2018 року на рівні початкової освіти з уведенням державних стандартів відповідно до Концепції нової української школи.

Згідно з концепцією Нової української школи, критичне мислення належить до тих наскрізних умінь, якими повинен оволодіти кожен учень поряд з десятьма ключовими компетентностями, покладеними в основу формування випускника української школи як цілісної, всебічно розвинутої особистості, патріота з активною громадянською позицією, інноватора, здатного змінювати навколишній світ [5]. А це можливо лише за участю педагога, який сам володіє навичками критичного мислення.

Критичне мислення вчителя початкової школи, спрямоване на вирішення проблем учня, може містити помилки, що виникли в ході аналізу вихідних даних, виявлення яких, своєю чергою, можливе шляхом аналізу самого процесу критичного мислення. Разом із тим аналітичний складник критичного мислення вчителя початкової школи органічно присутній на всіх етапах роботи з молодшими школярами, він дозволяє відслідковувати позитивні і негативні зміни, а так само виявляти помилки і неточності в процесі вирішення професійних проблем. За виправлення наслідків помилок і облік зміни обставин, що виникають у процесі критичного мислення вчителя, відповідає логічність, яка присутня на кожному етапі критичного мислення, дозволяючи зберегти його структуру.

Критичне мислення – основний і універсальний інструмент у професійній діяльності вчителя. Підтверджує цю тезу й Проект Стандарту вищої освіти України в галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» для спеціальності 013 «Початкова освіта», який перед-

бачає, зокрема, формування у студентів таких компетентностей, як: а) здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми; здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел (загальні компетентності); б) здатність до організації освітнього процесу в початковій школі з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів, розвитку в них критичного мислення та формування ціннісних орієнтацій; здатність до збору, інтерпретації та застосування даних у сфері початкової освіти із використанням методів наукової діяльності до формування суджень, що враховують соціальні, наукові та етичні аспекти (спеціальні (фахові) компетентності).

Нормативні вимоги до підготовки майбутніх учителів початкової школи (результати навчання), серед іншого, передбачають здатність критично оцінювати достовірність та надійність інформаційних джерел; збирати, інтерпретувати та застосовувати дані у сфері початкової освіти із використанням методів наукової діяльності; застосовувати методи та прийоми навчання, інновації, міжпредметні зв'язки та інтегрувати зміст різних освітніх галузей у стандартних і нестандартних ситуаціях професійної діяльності в школі, оцінювати результативність їх застосування [7].

Основою всіх перелічених компетентностей і результатів навчання є критичне мислення; самі ж компетентності (здатності, готовності, уміння тощо) – характеристичні ознаки критичного мислення.

Формувати у студентів навички критичного мислення – завдання всіх навчальних дисциплін освітньої програми підготовки майбутнього вчителя початкової школи. І кожна з них має для цього свої можливості, засоби та інструменти.

Як зазначає М. Починкова, педагогічний процес формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи ґрунтується на загальних і специфічних закономірностях педагогічного процесу: динаміки, розвитку особистості, управління освітнім процесом стимулювання, єдності чуттєвого, логічного і практики, єдності зовнішньої (педагогічної) і внутрішньої (пізнавальної) діяльності; а також на принципах: суспільно-ціннісної цільової спрямованості педагогічного процесу, принципі зв'язку навчання з життям, науковості змісту виховання й навчання; доступності, врахування вікових та індивідуальних особливостей здобувачів; систематичності, послідовності; міцності, усвідомленості і дієвості результатів навчання, виховання і розвитку; комплексного підходу до навчання й виховання; свідомості, активності, самодіяльності, творчості здобувачів у педагогічному процесі; колективного характеру виховання і навчання; поваги до особистості дитини в поєднанні з розумною вибагливістю до неї; зв'язку навчання й виховання із суспільно

корисною, продуктивною працею; вибору оптимальних методів, форм, засобів навчання і виховання; наочності [6, с. 225–226].

Загальний рівень формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи залежить від ступеня сформованості кожного з його компонентів. Тому в навчальному процесі закладу вищої освіти потрібно використовувати такі методи, засоби, форми навчання, створювати умови, які б забезпечували формування всіх компонентів критичного мислення, впливаючи на інтелектуальну, мотиваційну, емоційну, вольову сфери діяльності студентів.

Загальновідомо, що професія вчителя початкових класів належить до професій типу «людина – людина». Досліджуючи особливості мислення в професіях такого типу, І. Болотнікова, спираючись на роботи В. Сластьоніна, наголошує, що «вміння мислити самостійно – це найвищий рівень педагогічної майстерності. Використовуючи вже відомі педагогічні прийоми, вчитель повинен уміти збагачувати їх особистою думкою, власним баченням проблеми»; а слідом за Ю. Кулукініним, відзначає, що «центральною моментом діяльності вчителя, моментом, у якому найяскравіше виявляється внутрішня єдність інтелектуальних, емоційних та вольових якостей особистості, є процес прийняття рішень» [2, с. 92].

Побудова методики формування критичного мислення у майбутніх учителів початкової школи має спиратися на основні чинники: цілі навчання, засоби, зміст, метод, форму, стиль навчання, метод контролю; а також на засади психології професійної освіти, які полягають у врахуванні принципів організації професійної освіти, дотримання вимог щодо навчальної інформації, оптимальності співвідношення її обсягу і знань, професійних вимогах до особистості вчителя. Крім того, критичне мислення є основним складником професійного мислення майбутніх учителів початкової школи і потребує цілеспрямованої роботи з його розвитку.

Методика формування критичного мислення заснована на творчому співробітництві студента і викладача, на розвитку в майбутніх педагогів аналітичного й творчого підходів до будь-якого матеріалу, орієнтується не на запам'ятовування фактологічного матеріалу, а на постановку проблеми і пошук її розв'язання.

Розглянемо методи і прийоми формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи.

Методичними засобами і прийомами формування критичного мислення є робота з різними видами текстів (метод опорних слів, подвійний щоденник, припущення на основі запропонованих слів, спрямоване читання або читання із зупинками, читання з маркуванням тексту, читання в

парах та ін.), наочні методи і прийоми організації інформації (асоціативний куш, бортовий журнал, діаграма Венна, дерево передбачень, картографування тексту, кластер, порівняльна таблиця, Т-таблиця та ін.), постановка запитань («почережні запитання», «товсті» та «тонкі» запитання, уточнювальні запитання, «читаємо і запитуємо» та ін.), навчальна дискусія (вирішення проблеми, «два кола», дерево рішень, дискусія, займи позицію, неперервна шкала думок та ін.), методи рефлексії (есе, «лінія цінностей», листи самооцінювання, метод «6 капелюхів», метод МПЦ, сенквейн, твір-п'ятихвилика та ін.) [4].

Як основні методи і прийоми формування критичного мислення майбутнього вчителя початкової школи можна виділити такі.

Кластер («гроно») полягає у визначенні смислових елементів тексту та їх зображенні в графічному вигляді грона. Кластери можуть використовувати як на етапах виклику і рефлексії, так і як стратегії протягом усього заняття. Такий прийом спрямований на систематизацію отриманої інформації для подальшого графічного оформлення, що сприяє спрощенню запам'ятовування студентами матеріалу. У разі використання кластерів студенти отримують більшу кількість інформації, ніж у проведенні звичайної письмової роботи.

Мозковий штурм – це методичний прийом, застосування якого сприяє розвитку вищого рівня мислення, допомагає знаходити нові рішення через вияв індивідуальних здібностей кожного студента, спонукає до розвитку творчості, критичності, вчить застосовувати набуті знання на практиці.

Механізм проведення його простий і доступний. Викладач об'єднує студентів у групи, учасники яких ознайомлюються з конкретними завданнями і проблемою, над розв'язанням якої вони будуть працювати. Пізніше кожен зі студентів пропонує свої ідеї, шляхи розв'язання того чи іншого питання, що було поставлене перед ними. Під час мозкового штурму ніхто не коментує думки і не дає їм оцінок. Кожен учасник групи вільно висловлює власну ідею або декілька ідей.

Ефективним та важливим складником вивчення дисципліни й формування критичного мислення у студентів є використання методики Інсерт (інтерактивна система позначок для ефективного читання і мислення), що спонукає студентів до відстеження власного розуміння прочитаної інформації, використовуючи певне маркування, виражене у символах [8]. Вона стимулює концентрацію уваги студентів не тільки на відомому матеріалі, а й на новому, вчить сумніватися та виокремлювати неправдиву інформацію, ставити питання, що виникають у процесі роботи над текстом.

Однією зі складових частин формування критичного мислення майбутніх педагогів є метод ментальних карт, який можна використовувати на різних типах і формах заняття: вивчення нового матеріалу, закріплення й узагальнення матеріалу, написання доповіді, реферату, науково-дослідницької роботи, підготовки проєкту, презентації, конспектування.

Складання ментальних карт покликане наочно і переконливо продемонструвати студентам не просто приріст наукових знань, але розвиток, прогрес наукового світогляду. Воно спрямоване на те, аби допомогти сформуванню цілісного сприйняття освітнього процесу, а також систематизувати пройдений матеріал [3, с. 70].

Достатні можливості для формування критичного мислення Л. Ткаченко вбачає у самостійній роботі студентів. Передбачається включення у навчальний процес таких форм самостійної роботи, як складання структурно-логічних схем, анотацій, написання та захист рефератів, рецензування рефератів колег, наукових статей, творчі роботи, творчі звіти, проєктна діяльність та ін. [8].

Ще одним ефективним методом формування критичного мислення у майбутніх учителів початкової школи вважаємо «Письмову дискусію».

На початку заняття викладач вивішує аркуші, на яких зазначені протилежні позиції щодо обговорюваної теми. Студенти, рухаючись по аудиторії, залишають на аркушах свої письмові відповіді, аргументації, зауваження, питання. Процес безмовного обговорення триває до того часу, поки учням є що написати [1, с. 10].

У процесі формування критичного мислення на заняттях розвиваються такі здібності студентів: формуються вміння аналізувати інформацію з позиції логіки; ставити нові питання; приймати незалежні продумані рішення; приймати обґрунтовані оцінки; застосовувати отримані результати до стандартних і нестандартних ситуацій; вміння зайняти власну позицію з обговорюваного питання і обґрунтувати її; вислухати співрозмовника, ретельно обміркувати аргументи і проаналізувати їхню логіку.

Всі перераховані вище методи та прийоми допомагають викладачеві формувати розвинену особистість, здатну до творчого осмислення, освоєння і застосування наукового досвіду попередніх поколінь; готової до свідомого вибору подальшої професії; такої, що вміє адаптуватися у світі швидко мінливих технологій; здатної прогнозувати наслідки своєї діяльності і критично її оцінювати; такої, що зберігає інтерес до світу природи і готовність до отримання нового знання.

Висновки та перспективи подальших розробок у цьому напрямку. Таким чином, є безліч методів і прийомів формування критичного мислення і залежно від специфіки дисципліни, що вивчається, і цілей, які переслідує викладач, можливе використання тих чи інших видів цих прийомів, а також їх комбінування. Не виключається і виправдана модифікація вже наявних прийомів. Безперечним є те, що у своїй професійній діяльності кожному викладачеві слід застосовувати вже перевірені часом методи і прийоми формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багай Б.М. Технологія розвитку критичного мислення. Броди : «ПРОСВІТА», 2017. 16 с.
2. Болотнікова І.В. Особливості мислення та уяви фахівців професії типу «людина – людина» на різних етапах професійного становлення. *Актуальні проблеми психології*. 2012. № 12 (5). С. 3–8.
3. Єрко Г., Луцюк Ю. Формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи при вивченні дисципліни «Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство». *Педагогічний часопис Волині*. 2018. № 2 (9). С. 68–74.
4. Навчаємо мислити критично : посібник / авт.-уклад. О.І. Пометун, І.М. Сущенко. Донецьк : Ліра, 2016. 144 с.
5. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
6. Починкова М.М. Формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Старобільськ, 2021. 572 с.
7. Стандарт вищої освіти України. Ступінь – бакалавр. Спеціальність 013 «Початкова освіта». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/013-Pochatk.osvita-bakalavr.28.07.pdf>.
8. Ткаченко Л.І. Теоретичні засади технології формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи. 2012. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2012_7_45.

REFERENCES

1. Bahai, B.M. (2017). *Tekhnolohiia rozvytku krytychnoho myslennia* [Technology of development of critical thinking]. Brody: "PROSVITA", 16 p.

2. Bolotnikova, I.V. (2012). Osoblyvosti myslennia ta uiavy fakhivtsiv profesii typu “liudyna – liudyna” na riznykh etapakh profesiinoho stanovlennia [Features of thinking and imagination of professionals such as “man – man” at different stages of professional development]. *Current issues of psychology*. Vol. 12 (5). P. 3–8.
3. Yerko, H., Lutsiuk, Yu. (2018). Formuvannia krytychnoho myslennia maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly pry vyvchenni dystsypliny “Metodyka navchannia osvitoi haluzi “Suspilstvoznavstvo” [Formation of critical thinking of future primary school teachers in the study of the discipline “Methods of teaching education “Social sciences”]. *Pedagogical magazine of Volyn*. Vol. 2 (9). P. 68–74.
4. Pometun, O.I., Sushchenko, I.M. (2016). Navchaimo myslyty krytychno [We teach to think critically]. Donetsk: Lira, 144 p.
5. Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly [New Ukrainian school. Conceptual principles of secondary school reform]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
6. Pochynkova, M.M. (2021). Formuvannia krytychnoho myslennia maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly u protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of critical thinking of future primary school teachers in the process of professional training]: dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04. Starobilsk, 2021. 572 p.
7. Standart vishchoyi osviti Ukrayini. Stupin’ – bakalavr. Special’nist’ 013 “Pochatkova osvita” [Standard of higher education of Ukraine. Degree – bachelor. Specialty 013 “Primary education”]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/013-Pochatk.osvita-bakalavr.28.07.pdf>.
8. Tkachenko, L.I. (2012). Teoretychni zasady tekhnolohii formuvannia krytychnoho myslennia maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly [Theoretical foundations of the technology of forming critical thinking of future primary school teachers]. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2012_7_45.